

yed Hossein Nasr, *The Islamic Intellectual Tradition in Persia* (ed. Mehdi Amin Razavi), Richmond 1996, tür.yer.; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (trc. Burhan Köroğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 329-480; Joseph Dan, "Jewish Gnosticism", *Jewish Studies Quarterly*, 11/4, Germany 1995, s. 309-328; Hans Jonas, "Gnosticism", *The Encyclopedia of Philosophy* (nşr. Paul Edwards), New York 1972, III, 336-342; Ioan Petru Culianu, "Gnosticism", *ER*, V, 566-578.

ÖMER MAHİR ALPER

İRHÂS

(الإرهاص)

Nübüvvette görevlendirilmeden önce peygamberlerden sâdır olan hârikulâde olaylar anlamında kelâm terimi (bk. HÂRİKULÂDE).

İRS

(bk. MİRAS).

İRSÂD

(الإرشاد)

Sözün önünde sonuna delâlet eden bir kısım bulunması anlamında edebî sanat.

Sözlükte irsâd "gözetmek, gözetletmek, yola gözçü koymak" mânasına gelir. Bedî' ilminde anlama güzellik katan sanatlardan olan irsâd edebî nesirde seci fıkrasının son kelimesine (sec'a), şiirde ise beytin son kelimesine (kafiye) işaret eden bir kısmın sözün baş tarafında yer almasıdır. Sözün başı ile sonu arasında sıkı irtibatın bulunması, biri söylenince diğeri çağrıştıracak bir işaretin varlığı, lafızlarla mânaların birbirini dinleyiciye fısıldar mahiyette olması belâğ sözün ve güzel şiirin niteliğidir (Ebû Hilâl el-Askerî, s. 425). Bu aynı zamanda, Kudâme b. Ca'fer'in edebî sanatların temeli olarak gördüğü "uyum" (itilâf) teorisinin de gereğidir. Bu türde sözün başıyla sonu arasında sıkı bir irtibat bulunduğundan dinleyici, secili kafiye'nin son harfini (revî) bildiği takdirde sözün başını duyunca nihayetine varmadan sondaki kelimenin ne olacağını kestirebilir. Teftâzânî sadece revî'nin bilinmesinin yeterli olamayacağını, kafiye kelimesinin kalıbının da (sığa) bilinmesi gerektiğini söyler.

İrsâd, belli bir isim verilmeden ilk defa İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) tarafından

tanımlanmıştır. İbnü'l-Mukaffa' bir şiirin en iyi beytinin, başı duyulunca kafiye kelimesinin bilinebileceği beyit olduğunu söyler (Câhiz, I, 116). Bir manzumede yer alan beyitleri estetik açıdan sınıflandıran Sa'leb "el-ebîâtü'l-muhaccele" ismiyle konuya temas etmiş ve bu tür beyitleri "ilk mısraının son kelimesinden kafiyesi anlaşılabilen, sonu (acüz) söz sahibinin amacını açıklar nitelikte olan beyitler" şeklinde tanımlamıştır. Kudâme b. Ca'fer, "tevşîh" olarak adlandırdığı bu türü kafiye kelimesinin beytin diğer öğeleriyle uyumu nevinden saymıştır.

Ali b. Hârûn el-Müneccim irsâda "teshîm" adını vermiştir. Ona göre bu özelliği taşıyan şiir (müsehhem), ilk mısraını duyan dinleyicinin son mısraı duymadan kafiye kelimesini tahmin edebileceği şiirdir (Hâtîmî, I, 152). Hasan b. Bişr el-Âmidî, belli bir isim vermemekle birlikte tenâsüp veya tezat uyumu ile bölümlene mükemmelliğinin bir gereği olarak parçalarının birbirine delâlet etmesini güzel sözün, beytin başı okununca sonunun nasıl geleceğinin bilinmesini de güzel şiirin niteliği olarak görür. Bu sanata teshîm denmesini uygun bulmayan İbn Vekî' ona "mutmî" (duyanda benzerini söyleme arzusu uyandıran şiir) adını vermiş ve "lafızları kulağa ulaşmadan anlamı kalbe erişen şiir" olarak tanımlamıştır. Ebû Hilâl el-Askerî buna "tebyîn" denmesini önerdikten sonra onu "başı sonunu haber veren, başı duyulunca sonu tahmin edilebilen beyit" olarak tanımlamış ve en iyi şiiri "başları ile sonlarının, lafızları ile mânaların yarışarcasına birbirine delâlet eden şiir" olarak nitelmiştir (Kitâbü's-Sinâ'atayn, s. 425).

Bu sanata irsâd adını ilk veren âlim Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'dir (ö. 637/1239). Ardından Hatîb el-Kazvî'nin ile onun *Te'lîhî-şü'l-Miftâh*'ına şerh yazarlar ve bunlardan sonra gelen belâğat âlimleri aynı terimi kullanmışlardır. İbn Münkız ile Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve İbn Kayyim el-Cevziyye, tevşîhi irsâd karşılığı olarak değil farklı bir edebî tür şeklinde ele almışlardır. Diğer belâğat âlimleri, edebiyat münekkikleri ve bedîyyât sahipleri çoğunlukla tevşîh, teshîm ve irsâd terimlerine aynı sanati ifade etmek için yer vermişlerdir. İbn Ebû'l-İsba' tevşîh ile teshîm arasında üç fark bulunduğunu söyler. Teshîmde seci ve kafiye bilinmese de sözün başından sonu bilinebilir. Tevşîhte bunlar önceden bilinmedikçe son kelime tahmin edilemez. Teshîmde bazan sözün başı sonuna, bazan da sonu başına delâlet eder;

tevşîhte ise sadece baş sona delâlet eder. Teshîmde sözün baş tarafı bazan beytin sonuna, bazan da başka yere delâlet ederken tevşîhte sadece beyit başı kafiyeyle delâlet eder (*Tahrîrû'l-Taḥbîr*, s. 264-265). Nüveyrî de bu iki terimi farklı görmüş ve İbn Ebû'l-İsba'ın üçüncü sırada andığı farkı zikretmiştir (*Nihâyetü'l-ereb*, VII, 142).

Anlamanın delâleti sebebiyle, şiir nihayete ermeden dinleyici tarafından sonunun tamamlanması Arap geleneğinde kaliteli şiirin özelliğidir. Şairler şiirlerinin bu hususiyetiyle övünmüşlerdir. İbn Nübâte es-Sa'dî, "Toplumda okunduğunda bir coşku kaynağıdır onlar; kafiye'leri de başları söylenince bilinir" (Yahyâ b. Hamza el-Alevî, s. 357-358) anlamındaki beytinde şiirlerini bu özelliğiyle övmektedir. Ferezdak'ın, Cerîr'in bazı şiirleri kendisine okunduğunda şiirdeki muntazam dizim ve mükemmel uyum sebebiyle her beytin sonunu daha okunmadan tamamladığı kaydedilir (Tîbî, s. 394-398).

Sözün, baş tarafı okununca nasıl sona ereceğini tahmin ettirecek nitelikte olması arada güçlü bir irtibatın bulunmasından ileri gelir. Bu irtibat taksim, tenâsüp, tezat, mukabele, lüzum, lafız delâleti, anlam delâleti gibi alâkalar (Âmidî, s. 262). Helâk edilen milletleri anlatan "وما كان الله ليظلمهم ولكن كانوا أنفسهم يظلمون" (Allah onlara asla zulmedecek değildi; fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekteydi) âyetinde (el-Ankebût 29/40), baştaki lafız ve anlam delâleti sondaki fâsıla kelimesini (يظلمون) söylenmeden bilme imkânı verecek derecede baş-son irtibatı sağlamıştır.

"مثل الذين اتَّخذوا من دون الله أولياء كمثل العنكبوت، اتَّخذت بيتاً، وإن أوهن البيوت لمبيت العنكبوت" (Allah'tan başka birtakım dostlar edinenlerin hali örümceğin haline benzer: O bir ev edinmiş, halbuki evlerin en çürüğü örümceğin evidir) âyetinde de (el-Ankebût 29/41) öndeki lafız ve anlam delâleti, sondaki "لمبيت العنكبوت" terkibini söylenmeden tahmin etme imkânı verecek irtibatı temin etmektedir. Bu iki örnekte görüldüğü gibi, bazı açık irsâd misallerinde son kelimelerin tahmin edilmesinde revî'nin bilinmesine de gerek kalmaz. Bazı durumlarda da âyetle yakın âyetlere, şiirde diğer beyitlere, nesirde yakın fıkra secilerine bakılarak hem revî hem de kafiye / fâsıla sığasının önceden bilinmesi mümkün olur. "وما كان الناس إلا أمة واحدة" (فاختلفوا، ولولا كلمة سبقت من ربك لقضي بينهم فيما يفتخرون) âyetinde (Yûnus 10/19) önde-

ki “فاختلفوا” (ihtilâfa düştüler) ve “لقضي” (hüküm verildi) ifadelerinin delâletleri, sondaki “فيمافيه يختلفون” kısmını bilme imkânı verebilir. Ancak revî harfinin, önünde vâv bulunan nûn harfi olduğu önceden bilinmezse “يختلفون” yerine “اختلفوا” olarak da tahmin yapılabilir. Buhtûrî'nin şu beytinde “savaşmak / barışmak, aziz / zelil, aziz eylemek / zelil eylemek” şeklindeki zıtlar arasındaki ilgi son kelimeyi söylemeden söyletecek güçtedir: “إِذَا حَارَبُوا” (Savaşırken) “وإذا سلموا أعزّوا ذليلًا” (Bugünde ve ondan önce dün de olanları bilmekteyim, ama ben yarın olacakların bilgisinden yoksunum).

Nutfe, aleka, mudga, kemiğe ve ete bürünme şekillerinde insanın yaratılış evrelerinden söz edildikten sonra âyetin “ثم أنشأنا خلقًا آخر” (Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik; el-Mü'minûn 23/14) kısmına gelince vahiy kâtibi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, öndeki bu lafız ve anlam delâleti sebebiyle kendisini tutamayarak “فتبارك الله أحسن الخالقين” (Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir) şeklinde eklemeye yapmış, bunun üzerine Hz. Peygamber de “Yaz, böyle indi” demiştir (Tîbî, s. 396-397).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 551-552; III, 1450; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 115-116; Sa'leb, *Kavâ'idü's-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1948, s. 71; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû's-şî'r* (M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 167-168; Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1363/1944, s. 262-263; İbn Vekî, *el-Münşif fi nağdî's-şî'r* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1402/1982, s. 68-69; Hâtîmî, *Hilyetü'l-muḥâḍara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 152; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 425-428; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 616-620; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâḥa*, Beyrut 1402/1982, s. 160-161; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hûfî – Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dârü nehdati Mısır),

III, 206-216; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 263-267; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 137-138, 142-143; Hatib el-Kazvînî, *el-İzâḥ fi 'ulûmî'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 492-493; Tîbî, *et-Tibyân fi 'ilmi'l-me'â-nî ve'l-bedî' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî), Beyrut 1407/1987, s. 394-398; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâzü'l-mütezâmmîn li-esrârî'l-belâğa* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, s. 355-359; Teftâzânî, *el-Muṭav-vel*, İstanbul 1309, s. 422; Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemû'l-muşṭalahâtî'l-Arabîye fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 17.

İSMAİL DURMUŞ

İRSÂDÎ VAKIF

Çıplak mülkiyeti devlete ait bir arazinin menfaatinin hayır cihetine tahsis edilmesiyle kurulan vakıf.

Sözlükte “gözetlemek ve hazırlamak” anlamlarına gelen İrsâd vakıf hukukunda, çıplak mülkiyeti (rakabe) beytümâlde ait olan bir mülkün gelirlerini veya tasarruf hakkını yahut her ikisini devlet başkasının izniyle, esasen devlet hazinesinden harcama yapılması gereken bir kamu yararına tahsis etmekten ibarettir. İrsâdî yapan yetkiliye mürsid, İrsâd konusu olan mülke mürsâd adı verilir. İrsâdî vakıflar Osmanlı uygulamasında mîrî arazinin tahsis suretiyle yapılır ve bu tür vakıflara “tahsisat kabilinden vakıflar” veya “gayri sahîh vakıflar” denir. Bu çeşit arazinin vakıf oluşu, mîrî arazinin tasarruf hakkının veya öşür, haraç vb. vergi gelirlerinin kamu yararı niteliğindeki ya da sosyal amaçlı bir hayır cihetine tahsis anlamına gelmektedir. Burada vakfedilen, arazinin çıplak mülkiyeti olmayıp araziden elde edilen menfaatler veya o arazinin tasarruf hakkıdır. Bu tür vakfa gayri sahîh vakıf denmesi geçersiz olduğu için değil gerçek bir vakıf olmadığı içindir. Gerçek anlamda bir vakfın olabilmesi için tahsis yapan kimsenin o malın mâlikî olması gerekmektedir. Halbuki padişahla, rakabesi devlete ait olan mîrî arazi arasında böyle bir mülkiyet ilişkisi yoktur.

Tarihî Gelişim ve Uygulama. Hanefîler dışındaki İslâm hukukçuları, bazı görüş ayrılıkları bir tarafa bırakılırsa savaş yoluyla elde edilen arazinin müslümanlar lehine vakıf olacağını belirtmişlerdir. Buradaki vakıf tabiriyle klasik anlamda bir vakıf kastedilmekte, bu arazinin ve elde edilecek gelirlerin bütün müslümanların yararına tahsis edilmesi anlatılmak istenmektedir. Bu tür bir vakıf, Osmanlı

Devleti'nde uygulanan mîrî arazi rejimi-ne ve özellikle mîrî araziye ait gelirlerin yahut tasarruf hakkının hayırlı bir gayeye tahsis demek olan tahsisat kabilinden vakıflara benzemektedir. Arazi temlik ve temellükten alıkonulmakta ve işletilerek elde edilen gelirler müslümanlara tahsis edilmektedir. Bir başka ifadeyle devlet savaş yoluyla fethedilen araziye vakıf adıyla kamuya tahsis etmektedir.

Hayırlı bir gayeye yapılacak tahsislerin vakıf adıyla gerçekleştirilmesi için ilk teşebbüs Musul Atabegi Nüreddin Mahmud Zengî'den (ö. 569/1174) gelmiştir. Nüreddin Zengî medreseler, hastahaneler, hatta müderris ve kadılar için devlet hazinesinden yapılacak ödemelerin akşamadan yerine getirilmesini sağlamak amacıyla vakıf yolunu kullanmayı düşünmüş ve konuyu Şâfiî hukukçusu İbn Ebû Asrûn'a sormuştur. İbn Ebû Asrûn da müslümanlara vakıf anlayışından hareket ederek, bu arada beytümâlden istihkakı bulunanlara yapılacak tahsisatın yerine ulaşmadığını da göz önünde tutarak devletin bu tahsisleri vakıf adıyla yapmasının câiz olduğuna fetva vermiştir. Onun fetvasını aslında Hanefî olan Nüreddin Zengî benimsemiş ve aleyhteki bütün telkinlere rağmen fakirlere, zayıflara, âlimlere, kadılara vb. harcama kalemlerine Şam'daki birçok beytümâl arazisini vakıf adıyla tahsis etmiştir (Muhammed b. Ahmed el-Gaytî, vr. 192; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *el-Es'iletü'l-Hanefiyye*, vr. 129^b). Nüreddin Zengî'nin açtığı bu yolda Selâhaddin-i Eyyûbî de yürümüştür. Hanefîler'den İbnü'l-Hümâm, Şâfiî hukukçularından Sübkî, Nevevî ve Süyûtî de bu çeşit hayır cihetlerine vakıf adıyla tahsis yapan devlet adamlarını fetvalarıyla desteklemişlerdir (Süyûtî, *en-Naklû'l-mesîr*, vr. 224^b-225^a; Muhammed el-Mehdî, II, 645-648).

Memlükler'den Sultan Berkuk, 784 (1382) yılında bu çeşit vakıfların beytümâlden hile ile alındığını ve beytümâlden istihkakı bulunmayan cihetlere tahsis edildiğini ileri sürerek İrsâdî vakıfları iptal etmek istemiştir. Ancak bu hadise üzerine toplanan ve Hanefî hukukçusu Ekmeleddin el-Bâbertî, Şâfiî hukukçusu Şücâuddin el-Bulkinî ile Mâlikî hukukçusu Şeyh Ziyâeddin el-Kureşî'den oluşan heyet, bu çeşit vakıflardan kamu yararına yönelik olanların meşrû olduğunu ve asla iptal edilemeyeceğini belirtmiştir (Süyûtî, *a.g.e.*, vr. 226^b; *el-Enbârü's-seniyye*, vr. 476-481; Muhammed b. Ahmed el-Gaytî, vr. 194).